

УДК 631.14

О. Г. Гіндес,

к. держ. упр., доцент кафедри економічної теорії,

Кримський економічний інститут КНЕУ ім. В. Гетьмана

ЗАСАДИ ІНТЕГРАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ

Визначена економічна доцільність виробництва аграрної продукції. Встановлено позиції економічної доцільності власників земельних ділянок. Визначено інтереси одержання економічної вигоди власників індивідуальних господарств, що інтегруються з переробними підприємствами.

Certain financial viability of production of agrarian goods. Positions of financial viability of proprietors of lot lands are set. Interests of receipt of economic value of proprietors of individual economies which are integrated with processing enterprises are certain.

Ключові слова: агропромислове виробництво, засади, економічна доцільність, зв'язки, переробне підприємство, продовольчий комплекс.

ВСТУП

Ще за часів функціонування планово-централізованої економіки повсякчас гостро стояла проблема взаємовигідних економічних зв'язків між структурними ланками АПК. Її вирішенню приділялася значна увага наукових працівників. Зусилля спрямовувалися на те, щоб добитися еквівалентного обміну між сільським господарством (ціни на виході) і промисловими сферами АПК (ціни на вході) та дотримуватися паритету у динаміці цих цін. Але досягти цього так і не вдалося. Сільське господарство навіть після реформ, спрямованих на покращання його фінансово-економічного становища, продовжувало залишатися сферою, з якої у різний спосіб вилучалася частина створеного національного доходу на користь інших галузей виробництва. Особливо важливим вважалося налагодження економічно вигідних відносин сільського господарства з переробними підприємствами, яким за прямими зв'язками поступали величезні обсяги сільськогосподарської сировини.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Теоретичні та практичні аспекти проблеми формування та подальшого функціонування національного продовольчого ринку та джерела його товарного забезпечення — аграрної сфери —

досліджуються у працях вітчизняних та зарубіжних економістів: Андрійчука В.Г., Бакая С.С., Бойка В.І., Босолда М., Брингезі С., Варлея Т., Власова В.І., Гайгера М., Губенка В.І., Губського Б.В., Джоахіма А., Дмитрука Б.П., Еусебіо М., Крисального О.В., Лінвуда Т., Лобаса М.Г., Людвіга Штріве, Маліка М.Й., Макаренка П.М., Павлова В.І., Прусса Х., Рабштини В.М., Саблука П.Т., Сакса Д., Сахацького М.П., Стейнінгера К., Тангермана С., Тімоті Дж., Фармера К., Шпичака О.М., Ш. Крамона-Таубаделя, Ярошенка С.П. та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

- визначити економічну доцільність виробництва аграрної продукції;
- встановити позиції економічної доцільності власників земельних ділянок;
- визначити інтереси одержання економічної вигоди власників індивідуальних господарств, що інтегруються з переробними підприємствами.

РЕЗУЛЬТАТИ

Питання економічних відносин в АПК розглядалося у багатьох економічних працях і в наступні роки. Глибоко проаналізувавши це питання, автори одного з досліджень дійшли висновку про несприятливі умови грошового взаємообігу для сільського господарства. "Так, індекс оптових цін на промислові товари, що поставляються селу,

зріс у більшій мірі, ніж індекс їх собівартості. У сільському господарстві, навпаки, індекс собівартості продукції збільшився у більшій мірі, ніж індекс закупівельних цін. Має місце порушення цінового співвідношення, яке негативно позначається на господарській рентабельності. Проблема удосконалення ціноутворення в АПК повинна вирішуватися на засадах еквівалентності обміну між його галузями, дотримання цінової збалансованості" [1, с. 66—67].

Але наукові аналізи, докази і висновки не сприймалися у централізованих планових органах як та методологічна і методична база, на підставі якої можна було б здійснити реальні практичні заходи з метою покращання економічних взаємовідносин між галузями АПК. Тому науковці і надалі не залишали цю проблему поза увагою. Автори наукових праць вважали недосконалою офіційну методику, за якої зростання цін придбання і реалізації здійснювалося шляхом вирівнювання абсолютних сум додаткових витрат і доходів, тобто методом переміщення однієї і тієї ж суми з однієї бюджетної позиції до іншої. Доводилося, що ціновий баланс, який за такої методики "...забезпечує рівність додаткових доходів і витрат на певну дату, з часом порушується, і сільське господарство несе збитки. Враховуючи відзначені обставини, намічуване підвищення цін придбання повинно супроводжуватися збільшенням закупівельних цін на більшу величину" [2, с. 336, 338].

Потрібно відзначити, що перегляд цін у бік їх підвищення на користь сільського господарства у всі часи був надто складною акцією як у науково-методичному відношенні, так і з соціальних позицій. Адже таке підвищення неминуче впливає на рівень цін на продукти харчування і, як наслідок, порушує стійкість життєвого рівня населення. Виходом із такого становища дослідники вважали реформування оптових і закупівельних цін, установлення такого паритету (співвідношення) цін у народному господарстві, який забезпечував би еквівалентність товарного обміну між галузями, регіональними комплексами і окремими товаровиробниками. Такий паритет, звісно, передбачав зниження оптових цін промисловості. Лише за цієї умови можна було уникнути підвищення цін на продовольство. Але держава на це не йшла, велика кількість колгоспів мала на виробництві продукції збитки, які час від часу списувалися за рішеннями центральних органів управління.

І все ж, незважаючи на всі недоліки в економічних зв'язках між ланками АПК, сільськогосподарські підприємства функціонували і поставляли вироблювану продукцію державі і безпосередньо переробним підприємствам. Пояснюється це наступними обставинами. За умов планово-централізованої системи економіки інтеграційні зв'язки між ланками АПК мали організаційно-управлінський характер, були великою мірою примусовими. Колгоспи змушені були за централізованими рознарядками купувати виробничі ресурси за

твердо визначеними державними цінами, а реалізовувати власну продукцію за конкретно визначеними каналами і знову ж таки за державними закупівельними цінами. Альтернатив щодо цього колгоспи не мали. Широке застосування методів вольового адміністративного втручання в економічну діяльність господарюючих суб'єктів і навіть великих організаційно-виробничих формувань позбавляло сільськогосподарських виробників найменших можливостей ініціативних змін структури чи обсягів виробництва і запланованих обсягів поставок продукції за заздалегідь визначеними каналами. Нині відверто визнаються колишні "...вольові наміри щодо збалансованого розвитку агропромислового виробництва" [3, с. 8].

З переходом на ринкові засади економічного розвитку ситуація в економічному середовищі АПК почала стрімко змінюватися. "Якщо в одержавленій економіці поняття самоокупності і самофінансування залишалися переважно гаслами і побажаннями, то процес роздержавлення і комерціалізації зробив їх невіддільною необхідністю" [4, с. 96]. Як сільське господарство, так і переробне виробництво були вимушені у стислі строки переорієнтуватися на ведення господарства в умовах кон'юнктурного ціноутворення і жорсткої ринкової селекції конкурентоздатних виробників. Але виявилось, що жодна з ланок АПК неспроможна до швидкої адаптації до ринкового економічного середовища.

Прагнучи не допустити фінансового виснаження, переробні підприємства вдалися до безконтрольного застосування низьких цін на сільськогосподарську сировину, які не відшкодували витрат виробництва. В одній із публікацій з цього приводу відзначено, що "...переробна промисловість, що випускає кінцеві продукти споживання, маючи суттєве технологічне відставання від своїх західних конкурентів, на жаль, втрачає взаємозаінтересовані економічні зв'язки з виробниками і постачальниками сировини. Почуваючи себе монополістом, ця промисловість штучно знижує ціни сільськогосподарської сировини проти рівня їх реальної вартості, підриваючи доходи своїх партнерів" [5, с. 243].

Переробники не врахували того, що з формуванням ринкової економіки організаційно-управлінська засада інтегрованого комплексоутворення змінюється на суто економічну, що, не вбачаючи економічної доцільності, вигоди, аграрні господарства можуть вдатися до скорочення або й згортання тих видів виробництва, які не дають зиску. Але заради справедливості слід відзначити, що переробні підприємства також зазнали згубного впливу кризи, у зв'язку з чим були неспроможні встановлювати для виробників сировини такий рівень цін, який би покривав їм витрати виробництва і давав бодай якийсь прибуток, забезпечував би належну мотивацію та визначав економічну доцільність збереження інтеграційно-економічних зв'язків.

Витрати виробників сільськогосподарської продукції непропорційно зросли за рахунок різкого подорожчання матеріально-технічних ресурсів. В одному із попередніх підрозділів уже наводилися дані про зростання цін на вхідні (матеріально-технічні ресурси) і на вихідні (сільськогосподарська продукція).

На початковому етапі ринкових перетворень в економіці та лібералізації цін вважалося, що сільське господарство матиме такі ж інфляційні зрушення, як і галузі, що виробляють для нього виробничі ресурси. Пов'язувалося це з тим, що продовольчий ринок — найбільш мобільна ланка товарного ринку, а продукти харчування, як товари першої і притомно щоденної необхідності, мають низькі коефіцієнти еластичності та високий ступінь ліквідності. У зв'язку з цим продовольчі товари надто піддаються інфляційному впливу. Але низький рівень платоспроможності населення викликав непередбачене зростання натуралізації продовольчого споживання і, відповідно, обмежив ринковий попит на продовольство. Отже, обмеженість платоспроможного попиту населення та зростання натурального продовольчого забезпечення унеможливили підвищення цін на сільськогосподарську продукцію пропорційно інфляційному зростанню вартості виробничих витрат. Мотивація, економічна доцільність виробництва ряду сільськогосподарських продуктів для поставки їх переробним підприємствам звелася, практично, нанівець.

Наука інтенсивно працювала над пошуком оптимальних шляхів виведення сільського господарства із надто важкої фінансово-економічної ситуації. Раніше, коли переважна більшість виробництв у колгоспах була прибутковою, збитки від окремих галузей (в основному це тваринницькі галузі) покривалися за рахунок інших (як правило, рослинницьких). Проте на кінець 90-х років прибутковими у суспільному секторі залишилися лише окремі виробництва, що вкрай загостило фінансову проблему в господарствах. У окремих із них було скорочено або й повністю згорнуто виробництво окремих продуктів. Дослідники наголошують на тому, що в нинішніх умовах держава не може усунути від регулювання цін на сільськогосподарську продукцію. "На сучасному етапі розвитку вільні ціни на сільськогосподарську продукцію не забезпечують виробникам навіть простого відтворення. Це зумовлюється зверхмоніполізацією першої та третьої сфер АПК, низьким рівнем платоспроможності населення України і призводить до того, що при дефіциті продуктів харчування створюється видимість їх псевдовиробництва" [5, с. 246].

Практично усі дослідники сходяться на тому, що держава має активно втручатися у ринковий механізм регулювання розвитку економіки. Така практика існує у всіх країнах з ринковою економікою. Спільний європейський ринок, наприклад, є не лише досконалим в організаційному відно-

шенні, але й таким, що постійно регулюється залежно від кон'юнктурних змін. Застосовуючи економічні важелі, держави-партнери по ринку впливають на товаропотоки і кон'юнктуру у такий спосіб, щоб якомога повніше задовольняти споживчий попит і, водночас, підтримувати на належному рівні мотивацію до праці і матеріальні інтереси виробників продовольчих товарів. В Україні держава навіть у найтяжчі кризові роки не застосовувала практично ніяких засобів державного протекціонізму щодо виробників сільськогосподарської продукції і готового продовольства і не втручалася в дію ринкових механізмів. Тому не випадково упродовж ряду років на вітчизняний продовольчий ринок безперешкодно спрямовувалися потоки імпортного продовольства, що створювало "агресивне" економічне середовище для українських виробників продуктів харчування. На центральноєвропейському продовольчому ринку така ситуація є недопустимою.

Сільське господарство за своєю важливістю знаходиться поза всякою системою рангів пріоритетності, що офіційно визначаються. Без функціонування цієї галузі неможливе саме життя і відтворення людини, а також соціальна стійкість і рівновага в суспільстві. Ця незаперечна істина мала бути пересторогою до того, щоб не допустити впливу на неї ринкової стихії. Якби на початковому етапі ринкових перетворень сільському господарству була надана реальна державна підтримка, пряма або через надання певних фінансових ресурсів переробним підприємствам та застосування до них засобів антімонопольного впливу, удалося б краще зберегти цілісність інтегрованих агропромислових систем різного рівня та не допустити катастрофічного спаду виробництва продовольства. Особливо прикрим є безпрецедентне скорочення виробництва тих продуктів харчування, з яких Україна займала міцні позиції в колишніх республіках, а згодом втратила ємні ринки збуту у новостворених державах.

На жаль, державні органи залишали поза увагою аргументовані, своєчасні і вкрай необхідні рекомендації науковців щодо підтримки сільського господарства, а отже, і стосовно покращання стану всього продовольчого комплексу. У наукових працях наголошувалося на необхідності застосування державних обмежувальних заходів відносно цін на матеріально-технічні ресурси, що споживаються в аграрному виробництві, а також активного впливу на формування цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників, щоб вони могли здійснювати нормальний відтворювальний процес по випуску продукції в структурі і якості, що відповідає попиту споживачів. Пропонувалося застосування цін підтримки та створення у державному бюджеті спеціального фонду підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Прикладом тут мав бути аналог механізму цінового регулювання виробництва сільсько-

господарської продукції, що застосовується у країнах з розвинутою ринковою економікою [5, с. 279—280].

Але час було упущено, мотивацію виробництва в сільському господарстві підірвано. Звичайно, ціни мають першорядне значення у стимулюванні сільськогосподарського виробництва, але чимала роль тут належить податкам і процентним ставкам за кредити. Прикро, але факт, що й ці регулюючі важелі спричинили руйнівний вплив на обсяги сільськогосподарського виробництва та його фінансове становище. А все разом призвело до глибокої кризи в аграрному секторі, позбавило виробників сільськогосподарської сировини економічної доцільності у нарощуванні її обсягів і спрямуванні на переробні підприємства. Навіть у працях останніх років наголошується на необхідності забезпечення рівних економічних умов господарювання в АПК як на міжгалузевому, так і на внутрішньогалузевому рівнях. На міжгалузевому рівні — це встановлення паритетних цін обміну товарами між промисловістю і сільським господарством, на внутрішньогалузевому, незалежно від форм інтеграції, на тих же засадах; в обох випадках має забезпечуватися для контрагентів рівна віддача на вкладений капітал. Теоретично це вірно, але сьогоднішня практика ще не дає такої можливості. І тут — замкнуте коло. Переробні підприємства з причини фінансової неспроможності не можуть закуповувати сільськогосподарську сировину за цінами, які б забезпечували її виробникам нормальні умови для розширеного відтворення. А ця обставина, у свою чергу, робить економічно недоцільним виробництво сільськогосподарської продукції для забезпечення виробничих потужностей переробних підприємств. Нестача сировини не дає останнім змоги нарощувати обсяги виробництва і за рахунок цього поліпшувати своє фінансове становище та застосовувати прийнятний для аграрних господарств рівень цін.

За ринкових умов змістом і метою кожного господарюючого суб'єкта є одержання прибутку. І це не залежить від того, надає чи не надає держава матеріальну підтримку сільськогосподарським товаровиробникам. Адже державні дотації не можуть бути безмежними в обсягах і довготривалими в часі. Навіть у розвинутих країнах, де такі дотації застосовуються, уряди орієнтуються на певні рівні виробничих витрат у фермерських господарствах. За даними одного з американських учених-економістів, частка сільського господарства у кожному доларі витрат споживача становила лише 26%, останнє припадає на переробку, збут, транспортування і розподіл.

Звичайно, в Україні питома вага витрат сільського господарства у торговельній ціні значно вища. Ціни торговельної мережі у таблиці наведені середні по Україні також і для Запорізької області, що з науково-методологічної точки зору і з позицій статистичної правомірності розра-

хунків допускається. Нині не можна вивести чітких закономірностей, бо ціни виробників продуктів, що не піддавалися глибокій промисловій переробці, мають і високу, і низьку питому вагу у торговельній ціні. Це яловичина, молоко і картопля. Але якщо ціни виробників картоплі забезпечують їм рентабельне виробництво, то у виробництві молока і яловичини — збитки. Вища собівартість продукції порівняно з ціною виробника визначається в основному застосуванням у виробництві непомерно дорогих виробничих ресурсів. Оплата праці не відіграє суттєвої ролі у збільшенні собівартості продукції.

ВИСНОВКИ

Цілком ясно, що збиткове виробництво продукції є для господарств недоцільним. Нині переробні підприємства шукають постачальників сировини з якомога дешевшим її виробництвом, а останні, у свою чергу, прагнуть поставляти свою продукцію тим переробникам, які сплачують за неї вищі ціни або надають якісь пільги. З позицій економічної доцільності виходять також власники земельних ділянок, віддаючи їх в оренду. Кожен із них прагне одержати від експлуатації своєї землі найбільшу матеріальну вигоду, а тому передає її в оренду тому, хто пропонує вищу орендну плату. З інтересів одержання економічної вигоди виходять також власники індивідуальних господарств, що інтегруються з переробними підприємствами. Таким чином, є підстави стверджувати, що поряд із результатами аграрної реформи економічна доцільність також є важливою умовою змін в інтеграційних процесах, багато в чому визначатиме їх форми і механізми.

Література:

1. Экономические и социальные проблемы агропромышленного комплекса: в 3 т. / Ин-т экон. АН УССР / Редкол.: Лукинов И. И. (отв. ред.) и др. Организационная структура и экономические отношения / Отв. ред. Онищенко А. М. — К.: Наукова думка, 1985. — Т. 2. — 272 с.
2. Интенсификация социалистической экономики: в 5 т., 6 кн. / Редкол.: Лукинов И. И. (гл. ред.) и др. — Т. 4, кн. 2. — Интенсивное развитие агропромышленного комплекса / Редкол.: Онищенко А. М. (отв. ред.) и др. — К.: Наукова думка, 1990. — 399 с.
3. Малік М.Й., Федієнко П.М., Орлатий М.К. Інтеграція як фактор підвищення ефективності реформованих сільськогосподарських підприємств. — К.: Ін-т аграрн. екон. УААН, 2000. — 40 с.
4. Ринкова адаптація продовольчого комплексу України / Колект. авт. під кер. Пасхавера Б. Й. — К.: Ін-т екон. НАН України, 1998. — 265 с.
5. Лукинов І. І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / Відп. ред. Геєць В. М. — К.: Ін-т екон. НАН України, 1997. — 456 с.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2009 р.